

Pathology of Women's Oral History in Holy Defense Ebrahim Rahimi Pardanjani¹, Narges Al Momen Dehkordi²

¹ Author and Researcher of Holy Defense, Iran

² Author and Researcher of Holy Defense, Iran

Abstract: The arenas of Islamic revolution and Holy Defense have been filled with the presence and role-playing of women who, along with men, have made a great contribution to the sacrifice and preservation of this land. In the eight years of the Holy Defense (1359-1367), women entered the battle scene together with men and in various fields of support, care and nursing of the wounded, management and development of resistance movements, persuasion and encouragement of men by accepting responsibility and performing duties instead of men and providing the ground for the presence of men to play an active and continuous role in the war, taking care of children and maintaining the warm heart of the family and other things played a very important role in the war. Oral history, by mentioning the various angles of women's presence and the issues facing them, is one of the tools that can portray the role of women in the holy defense in a wider way. The process of collecting and compiling women's oral history is facing obstacles, some of which are common between men's and women's oral history, and some of them are different from men's oral history in terms of the type of preparation and compilation. These barriers are either social or include things that are influenced by the form and structural elements of oral history. This article attempts to examine the effect of a set of women's obstacles in the Holy Defense by adopting the views of experts, researchers, and the authors' empirical views during several years of activity in this field, which causes damages in the final output. These obstacles include the restrictions on interviewing women due to various cultural, and ethnic reasons, or the fact that the interviewer should preferably be a woman and familiar with the subject of conversation and have common cultural and ethnic roots, the emotional nature of most women, and in some cases the feeling overpowering the narrative and how to control these cases, the preoccupations of housework and raising women's children, and considering these cases in determining the time, duration, and place of interviews. In addition to the mentioned cases, the common obstacles to men's and women's oral history include the passage of time, not being seen, lack of attention to the correct selection of the narrator, the weakness in the interview process, the weakness in the oral expression of events, the unwanted distortion of facts, the unavailability of documents, the effects of custodian organizations and institutions, and various approaches in the way of compilation and presentation of oral history. The goal is to increase the quality of preparation and compilation of oral history by recognizing the obstacles affecting the process of women's oral history in Holy Defense and solving them by using appropriate solutions according to the conditions so that the final product is more consistent with scientific and technical standards.

Key Words: Oral History, Holy Defense, Women, Interview, Pathology.

آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی زنان در دفاع مقدس

ابراهیم رحیمی پردنجانی^۱، نرگس آل مومن دهکردی^۲

^۱ نویسنده و پژوهشگر دفاع مقدس، ایران

^۲ نویسنده و پژوهشگر دفاع مقدس، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۱۵

چکیده

عرصه‌های انقلاب اسلامی و دفاع مقدس مشحون حضور و نقش‌آفرینی زنانی بوده است که همپای مردان سهم زیادی در فداکاری و حفظ این سرزمین داشته‌اند. در هشت سال دفاع مقدس (۱۳۶۷-۱۳۵۹) زنان همگام با مردان وارد صحنه مبارزه شدند و در حوزه‌های مختلف پشتیبانی، مراقبت و پرستاری از مجروحان، اداره و توسعه نهضت‌های مقاومت، ترغیب و تشویق مردان با قبول مسئولیت و انجام وظیفه به جای مردان و فراهم کردن زمینه حضور مردها برای ایفای نقش فعال و مستمر در جنگ، مراقبت از کودکان و حفظ کانون گرم خانواده و موارد دیگر نقش‌آفرینی کردند. تاریخ شفاهی یکی از ابزارهایی است که می‌تواند نقش زنان را در دفاع مقدس به شکل وسیع‌تر و گسترده‌تر با ذکر زوایای گوناگون حضورشان و مسائل پیش روی آنان به تصویر بکشد. فرایند گردآوری و تدوین تاریخ شفاهی زنان با موانعی روبه‌رو است که بعضی از آنها میان تاریخ شفاهی مردان و زنان، مشترک و بعضی از لحاظ نوع انجام و تدوین با تاریخ شفاهی مردان متفاوت‌اند؛ این موانع یا جنبه اجتماعی دارند یا مواردی را شامل می‌شوند که از فرم و عناصر ساختاری تاریخ شفاهی تأثیرپذیر

* Corresponding Author: Ebrahim Rahimi

E-mail address: rahimi.ebrahim@gmail.com, narges@yahoo.com

Copyright2022@ Documents and National Library of the Islamic Republic of Iran. All rights reserved

هستند. در این مقاله سعی شده است با اقتباس از دیدگاه صاحب‌نظران، پژوهشگران و دیدگاه‌های تجربی مؤلفان طی چند سال فعالیت در این حوزه، تأثیر مجموعه‌ای از موانع زنان در دفاع مقدس بررسی شود که باعث آسیب‌هایی در خروجی نهایی است که عبارت‌اند از محدودیت مصاحبه با خانم‌ها به دلایل مختلف فرهنگی، قومی و ... یا اینکه مصاحبه‌کننده ترجیحاً خانم و آشنا به موضوع گفت‌وگو و دارای ریشه‌های فرهنگی و قومی مشترک باشد، عاطفی‌بودن بیشتر خانم‌ها و در مواردی غلبه احساس بر روایت و چگونگی مهار این موارد، مشغله‌های خانه‌داری و تربیت فرزند خانم‌ها و در نظر گرفتن این موارد در تعیین زمان، مدت و مکان مصاحبه‌ها و ... به موارد گفته‌شده، موانع مشترک تاریخ شفاهی مردان و زنان را مانند گذر زمان، کم دیده شدن، عدم توجه به گزینش صحیح راوی، ضعف در فرایند مصاحبه، ضعف در بیان شفاهی رویدادها، تحریف ناخواسته واقعیت‌ها، در دسترس نبودن اسناد، تأثیرات سازمان‌ها و نهادهای متولی و رویکردهای گوناگون در شیوه تدوین و ارائه تاریخ شفاهی را اضافه کرد. هدف آن است که با شناخت موانع تأثیرگذار بر روند تاریخ شفاهی زنان در دفاع مقدس و برطرف کردن آنها با بهره‌گیری از راهکارهای مناسب با شرایط، بر کیفیت گردآوری و تدوین آنها افزوده شود و محصول نهایی با استانداردهای علمی و فنی همخوانی بیشتری داشته باشد.

واژه‌های کلیدی: تاریخ شفاهی، دفاع مقدس، زنان، مصاحبه، آسیب‌شناسی.

مقدمه

یکی از مهم‌ترین جنگ‌های تاریخ معاصر ایران، جنگ عراق علیه ایران (۱۳۶۷-۱۳۵۹) است که در ایران از آن با نام‌های دفاع مقدس، جنگ تحمیلی و جنگ هشت ساله یاد می‌شود؛ اما بین کشورهای عربی با نام قادسیه صدام شناخته می‌شود که بیان‌کننده رویکرد و نوع نگاه آنها به این جنگ است. این جنگ با دستور صدام حسین و حمله نیروهای نظامی عراق در شهریور ۱۳۵۹ به ایران به‌طور رسمی آغاز شد و پس از هشت سال جنگ، با پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران در مرداد ماه سال ۱۳۶۷ اعلام آتش بس دوطرفه شد. توجه به ضبط و ثبت تاریخ شفاهی دفاع مقدس مسئولیتی اجتماعی است. با شروع جنگ، زنان وارد عرصه دفاع مقدس شدند و تلاش کردند در کنار مردان، بخشی از بار جنگ را به دوش بکشند و در همین راستا جلوه‌هایی از ایثار و حماسه را به نمایش گذاشتند. آنان به‌عنوان نیمی از پیکره جامعه، نقش پررنگی در تاریخ دفاع مقدس بر عهده داشتند؛ اما این نقش در بسیاری از موارد مغفول مانده است و ابعاد مختلف این حضور بررسی نشده است. همچنین نبود اسناد کافی از نقش آفرینی زنان در دفاع مقدس، اهمیت تاریخ شفاهی را در این زمینه برجسته‌تر می‌کند و مجال پرداختن به زوایای گوناگون و جزئیات بیشتری از حضور زنان را فراهم می‌کند؛ اما شیوه اجرا و معیارهای تأثیرگذار بر آن می‌تواند آسیب‌هایی را در گردآوری و تدوین تاریخ شفاهی به همراه داشته باشند که به‌منظور شناسایی و کاهش آسیب‌ها، موانع تاریخ شفاهی زنان در دفاع مقدس بررسی می‌شوند.

نقش زنان در دفاع مقدس

در شرایط دفاع یک ملت در برابر حمله دشمن، تنها اعزام مردان به صحنه نبرد، ضامن پیروزی نخواهد بود؛ بلکه حمایت و پشتیبانی از نبرد، تحریک و تشویق مردان به حضور مداوم در جبهه، مراقبت از کودکان و حفظ کانون گرم خانواده، مراقبت و پرستاری از مجروحان، حفظ سنگرهای پشت جبهه و حتی تشکیل، اداره و توسعه نهضت‌های مقاومت و بسیاری موارد دیگر، از جمله عوامل مهمی هستند که تأثیر مستقیمی بر سرنوشت جنگ دارند. همسران و مادران جانبازان بالای ۷۰ درصد، قطع نخاع و جانباز اعصاب و روان، تا سال‌های متمادی پس از جنگ، زندگی‌شان تحت تأثیر جنگ و عواقب آن است (جدیدی، ۱۳۹۳: ۶۶). پس گزاره نیست اگر ادعا کنیم بخش چشمگیری از دفاع مقدس بیان‌کننده ایمان، رشادت، ایثارگری و صبوری زنان است که گام‌به‌گام با مردان پیش رفته‌اند؛ زیرا در بیشتر داستان‌های دفاع مقدس با نقش زنانی روبه‌رو می‌شویم که چه در دوران دفاع مقدس و چه پس از آن تأثیر مهمی بر وقایع و روند جریان‌های آن گذاشته‌اند (شریف‌پور و

لشکری، ۱۳۸۹: ۱۷۳)؛ بنابراین، زنان با ساحت‌های وجودی مانند نقش مادری، همسری و خواهری در صحنه‌های مختلف اجتماع و به‌طور مشخص موضوع این پژوهش که دفاع مقدس است، ایفاگر نقشی اساسی‌اند.

تاریخ شفاهی

تاریخ شفاهی یکی از شیوه‌های گردآوری اطلاعات در تاریخ معاصر است که وقایع تاریخی را براساس دیدگاه‌ها، شنیده‌ها و عملکرد شاهدان، ناظران و فعالان آنها شرح می‌دهد و شناسایی می‌کند. در فرایند مصاحبه تاریخ شفاهی دو عامل مصاحبه‌کننده و راوی ارتباطی تنگاتنگ می‌یابند و مصاحبه‌کننده به‌عنوان یک شنونده فعال نقشی اساسی دارد تا مصاحبه‌شونده (راوی) در فضایی آرام و بی‌دغدغه، دیدگاه‌ها و شنیده‌های خود را شرح و بسط دهد. بدیهی است نقش مصاحبه‌کننده در این میان، نقشی فعال و پویاست و گفتمان متقابل مصاحبه‌کننده و راوی با به‌کارگیری شیوه‌های اصولی و استاندارد مصاحبه تاریخ شفاهی به آشکارشدن زوایای پنهان تاریخ و بازسازی دوباره آن منجر می‌شود (سازمان اسناد و کتابخانه ملی: تاریخ شفاهی). هر گروه اجتماعی حامل اطلاعاتی است که لزوماً گروه‌های اجتماعی دیگر حاملان آن نیستند (مسعودی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۱۵۳)؛ بنابراین، در تاریخ شفاهی به دور از معطوف‌شدن به گروه خاص باید گردآوری در سطوح مختلف جامعه شکل بگیرد.

دلیل اهمیت و جذابیت تاریخ شفاهی این است که در سطوح متعددش تازگی دارد و علاوه بر اینکه نوع غیرمعمولی از شواهد را می‌شناساند، منابع مختلفی را برای پژوهشگر فراهم می‌کند، بخش‌های مختلف (غالباً در دسترس کمتر) حوزه تاریخی را دسترس پذیر و زوایای جدیدی از تفسیر را مطرح می‌کند. همانند بسیاری دیگر از ابداعات تاریخ‌نگاری، تاریخ شفاهی در نتیجه پیشرفت‌های فنی، به‌ویژه میکروفن و ضبط صوت اهمیت یافت. این وسایل برای پژوهشگر، مستندسازی مصاحبه با منبع خبر را آسان کرد (استنفورد، ۱۳۸۴: ۲۶۶).

ثبت وقایع و رخداد‌های تاریخی روشی برای حفظ و انعکاس یک رویداد به‌منظور انتقال آن به نسل‌های آینده است؛ از این‌رو، بشر برای انتقال فرهنگ‌ها، رویدادها و معرفی شخصیت‌ها در زمان‌های مختلف از روش‌های متفاوتی بهره گرفته است تا بودن خود را ثابت کند. تاریخ شفاهی روش جمع‌آوری اطلاعات تاریخی دوره معاصر است؛ در صورتی که به شکل علمی و صحیح انجام شود مکملی برای اسناد مکتوب است و می‌تواند توصیف جامع‌تری از رخداد را برای ما مشخص کند. رویکرد در تاریخ شفاهی به دو شکل است. ۱-

گونگون دفاع مقدس برای آیندگان ثبت و ضبط شود.

تاریخ شفاهی زنان در دفاع مقدس

زنان، نیمی از جمعیت کشور، با توجه به نقشی که در دفاع مقدس داشته‌اند، می‌توانند به روند تکمیل تاریخ دفاع مقدس کمک بزرگی کنند و زوایای پنهان و دیده‌نشده را به‌عنوان سندهای تحقیقی و نقلی آشکار کنند. آنها به‌عنوان مادر، همسر و خواهر از اعزام‌ها، تشییع پیکر شهدا، حضور و مشارکت خودجوش در کارگاه‌های ستاد پشتیبانی جبهه، جمع‌آوری کمک‌های مردمی، حضور در خط مقدم و شرکت در رزم و بسیاری کارکردهای دیگر، خاطراتی را نقل می‌کنند که تکمیل‌کننده پازل تاریخ شفاهی دفاع مقدس است. این قشر از جامعه تنها کسانی‌اند که می‌توانند فشارهای روانی و نامایمات عاطفی ناشی از جنگ و روحیه بخشی به رزمندگان را به بهترین نوع ممکن انتقال دهند.

تعداد کتاب‌های تاریخی با محوریت نقش زنان در دفاع مقدس بسیار کم است و تولیدات نیز بیشتر معطوف به خاطره‌نگاری است، نه رویکرد تاریخ‌نگاری.

آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی

آسیب در لغت معانی مختلفی دارد از قبیل: زخم، کوب، ضربه، زیان، آفت و بلا و غیره؛ اما در اصطلاح جامعه‌شناسی عبارت است از مطالعه نابسامانی و اختلال و عدم تعادل و هماهنگی در کارکردهای مربوط به کالبد حیات اجتماعی انسان‌ها (صدیق سروستانی، ۱۳۸۷: ۱۶). آسیب‌شناسی در همه کارها لازم است و گرنه آن کار از سیر اصلی خود منحرف می‌شود. تاریخ شفاهی نیز از آسیب‌شناسی مستثنی نیست و باید موانع و مشکلات موجود در مسیر انجام آن شناسایی و رفع شود. آسیب‌ها که از موانع موجود نشئت می‌گیرند، باید از دو زاویه بررسی شوند: نخست، در مباحث کلی مانند برنامه‌ریزی و فراهم کردن زیرساخت‌هایی است که برای این دانش‌اندیشیده و اعمال شده‌اند و دیگری مبحث روش‌شناسی و شیوه مصاحبه و سازماندهی روایت شفاهی است. در این پژوهش منظور از آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی در واقع بررسی موانع و مشکلات موجود و مجموع عوامل مؤثری است که باعث می‌شوند نتیجه مطلوب و آنچه هدف اصلی تاریخ شفاهی است، به دست نیاید. این موانع یا جنبه اجتماعی دارند یا موانعی‌اند که از فرم و عناصر ساختاری تاریخ شفاهی تأثیرپذیرند که در ادامه برخی از این عناصر مهم بررسی خواهند شد.

موضوع محور (بررسی یک واقعه یا رخداد برگرفته از بیان چند راوی)؛ ۲- فردمحور (بررسی رخدادهایی که برای یک فرد به وقوع می‌پیوندد) (رحیمی، ۱۳۹۷: ۲۴)؛ بنابراین، تاریخ شفاهی به زبان ساده یعنی انجام مصاحبه هدفمند از مطلعین یا شاهدان یک واقعه تاریخی با تأکید بر زمان، مکان و چگونگی وقوع که شیوه ارائه آن می‌تواند به گونه‌های متفاوت صوتی، تصویری، مکتوب و ترکیبی از اینها باشد. مصاحبه‌شونده یا راوی واقعه، مصاحبه‌کننده و تدوینگر در تاریخ شفاهی نقش ایفا می‌کنند تا بازسازی دوباره یک اتفاق تاریخی را رقم بزنند.

تاریخ شفاهی دفاع مقدس

تاریخ شفاهی با خاطرات شفاهی تفاوت دارد. آنچه به‌عنوان خاطرات شفاهی مردم در دفاع مقدس تولید شده است، بنا به نظر دهقان، بیش از آنکه به رخدادها و وقایع جنگ پردازد، دشواری‌های آن به هنگام هجوم را مطرح می‌کند؛ اما نوشته‌های نویسندگان گروه‌های مردمی، خاطرات و یادداشت‌ها به هنگام جنگ، به دلیل برخوردار بودن از جزئی‌پردازی و حس انسان‌دوستی، جزء میراث مکتوب کشور شمرده می‌شوند (دهقان، ۱۳۸۶: ۴۵). این نوشته‌ها می‌توانند انتقال‌دهنده مشکلات و خاطراتی از جنگ باشند؛ اما به دلیل برخوردار نبودن از یک روال هدفمند و مستند به‌طور کامل نمی‌توان از آنها به‌عنوان تاریخ شفاهی نام برد؛ زیرا تاریخ شفاهی فرایندی دوسویه یا چندسویه است که در چهارچوب مشخصی انجام می‌گیرد. بنابراین، نمی‌توان تاریخ شفاهی را بیان‌های برگرفته از دانش راوی تلقی کرد؛ بلکه مدرکی است که ساختار سؤالات پرسیده‌شده و پاسخ‌های آنها را منعکس می‌کند. به همین دلیل، مستند کردن تمام مراحل تولید و پردازش مصاحبه اهمیت دارد تا به درک آیندگان از وضعیت انجام این ارتباط کمک کند و ضبط و ثبت مصاحبه‌ها مدرک روشن بر آن چیزی است که راوی ادعا کرده است و قابلیت ارزیابی دارد.

همچنین در رویکرد تاریخ شفاهی، یافته‌ها و داده‌ها ضمن در اختیار گذاشتن اطلاعات پایه در تاریخ‌شناسی جنگ، امکان بهره‌مندی از نظرگاه‌های متفاوت و متعدد را فراهم کرده است و همین ویژگی، امکان شناخت هرچه بیشتر واقعه را برای محققان آسان می‌کند؛ بنابراین، خاطره‌گفته‌ها و خاطره‌نوشته‌های جنگ برای رسیدن به عرصه تاریخ شفاهی جنگ باید فراتر از ماهیت و کارکرد ادبی در معنی تاریخ با عنایت به گستره موضوعی تاریخ جنگ، موجودیت و معنایی دیگر پیدا کنند (کمری، ۱۳۹۰: ۱۲۱). در دهه اخیر میزان توجه به تاریخ شفاهی دفاع مقدس و دستیابی به منابع اصلی و شاهدان عینی رشد خوبی داشته است؛ اما نیاز است با یک برنامه‌ریزی صحیح، زوایای

چالش‌های تاریخ شفاهی دفاع مقدس

تاریخ شفاهی به‌عنوان روش تحقیقی که در ارتباط با انسان هاست و موضوع روایت، راوی و مصاحبه‌کننده، انسان و دارای اختیار، قدرت تعقل، تجزیه و تحلیل و بررسی‌اند، چالش‌هایی متفاوت با روش‌های دیگر جمع‌آوری اطلاعات دارند. حساسیت مواجهه با آنها نیز بیشتر است؛ زیرا متنی تولید می‌شود که برای نگارش تاریخ است. مهم‌ترین چالش‌های تاریخ شفاهی عبارت‌اند از:

- کم دیده شدن

در دورانی که موضوعات مختلف و متعددی برای طرح وجود دارند و بیشتر افرادی در کانون توجه قرار می‌گیرند که ویژگی یا موقعیت خاص داشته باشند. بسیاری از افراد هستند که تجربیات، زندگی و اتفاقات مختلفی را گذرانده‌اند که ارزش ثبت تاریخی دارند. این افراد که به دلایل مختلف شخصیتی، اجتماعی یا برخی نگرش‌های خاص در سایه به سر می‌برند، اگر به کمک تاریخ شفاهی معرفی و شناسانده شوند (که البته رسالت تاریخ شفاهی نیز معرفی و شناساندن افراد و گروه‌های کمتر دیده شده است)، می‌توانند به ترسیم تصویر بهتر و کامل‌تری از دوران دفاع مقدس کمک کنند.

- توجه نکردن به گزینش صحیح راوی

راوی نیز باید ویژگی‌های مشخصی داشته باشد که برای مصاحبه گزینش شود. بدیهی‌ترین ویژگی، حضور در مکان حادثه در زمان وقوع است یا فردی که موضوع طرح تاریخ شفاهی است را بشناسد و با او در ارتباط باشد. همچنین از سلامت حافظه برخوردار باشد و بتواند آنان را بازگو کند. راستگو و قابل اعتماد باشد؛ یعنی به درست‌گفتاری شناخته شده باشد. کسی که مدام سخنان بی‌منطق و ناسازگار با عقل می‌گوید گزینه مناسبی برای مصاحبه نیست. به مصاحبه تمایل داشته یا متقاعد شده باشد که با او مصاحبه شود.

- ضعف در فرایند مصاحبه

مصاحبه رکن اصلی در تاریخ شفاهی است که صرفاً برای به دست آوردن خبر نیست؛ بلکه هدف، جمع‌آوری اطلاعات دقیق همراه با رعایت موازین تاریخ شفاهی است و بیشتر با هدف نگه‌داری اطلاعات شفاف صورت می‌گیرد تا انتشار خبر (حسن آبادی، ۱۳۸۵: ۷۴). بهره‌گیری از نیروی متخصص و پرداختن علمی به مسائل مربوط به مصاحبه در تاریخ شفاهی ضروری است. کمبود تجربه کافی و نبود نیروی ماهر باعث شده است کار تاریخ‌نگاری به‌کندی دنبال شود و گاهی غیرعلمی جلوه کند (نورانی و محمدی نرگسی، ۱۳۹۳).

مصاحبه‌کننده باید در خصوص موضوع روایت اطلاعات جامع و کافی داشته باشد تا بتواند با همراهی، زوایای گوناگونی از حادثه را از محفوظات ذهنی مصاحبه‌شونده بیرون بکشد و این امر در برخی مواقع ترسیم‌کننده یک خط قرمز برای راوی است تا با علم به اینکه مصاحبه‌کننده از موضوع اطلاع کافی دارد، او را از پرداختن به مبالغه باز دارد. آگاهی مصاحبه‌کننده درباره موضوعی که روایت می‌شود، در اصلاح اشتباهات احتمالی راوی از جمله نام‌ها، مکان‌ها و زمان‌ها و یک رخداد دارای اهمیت است. خاطره در ذهن راوی درونی است و این مصاحبه‌کننده است که باید خروج درونی‌ها را با پرسش‌های خود تسهیل کند. مصاحبه‌کننده باید نظر بدهد و تحلیل بررسی کند تا ذهن مصاحبه‌شونده تحریک شود و ناگفته‌هایش را با زوایای گوناگون به یاد آورد. گاهی در مصاحبه زنان، جنسیت مصاحبه‌کننده می‌تواند بر مصاحبه تأثیر بگذارد؛ برای مثال، یک راوی زن برای بیان و همراهی با یک پرسشگر از جنس خود راحت‌تر می‌تواند مسائل را بیان کند.

ما باید بگذاریم مصاحبه‌شونده با سرعت خود حرکت کند؛ هرچند از دید مصاحبه‌کننده سرعت کند باشد. پرهیز از پرحرفی مصاحبه‌کننده و ایجاد یک رابطه خوب و صمیمانه و جلب اعتماد مصاحبه‌شونده اهمیت زیادی دارد (نیک‌نقش، ۱۳۸۴: ۹۰). عوامل دیگر همچون شرایط محیطی (فضای مصاحبه)، شرایط زمانی (موقعیتی که راوی در آن قرار دارد)، شناخت و بهره‌گیری از ابزار و وسایل مناسب در فرایند مصاحبه، چالشی شدن مصاحبه و معافیت از تبادل صحیح روایت‌ها، ساختار ناکارآمد سؤال‌ها، تحلیل کردن به جای روایت و ... نیز بر فرایند مصاحبه نقش به‌سزایی دارند.

- ضعف در بیان شفاهی رویدادها

ماهیت گردآوری تاریخ شفاهی بیان نقلی یا بهره‌مندی از قدرت بیان و گفتار است؛ بنابراین، عواملی همچون فن بیان، میزان تحصیلات، لهجه‌های بومی و زبان‌های غیررسمی تأثیر به‌سزایی در شیوه ارائه و بازروایی حوادث دارند.

نوع تلقی راوی از اینکه اطلاعاتی که ارائه می‌کند به موضوع ارتباطی ندارند یا اطلاعات کافی و پذیرفتنی نیستند، از عوامل مؤثر در بیان محفوظات ذهنی روایتگر تاریخ شفاهی است. گاهی مواقع در حوزه تاریخ شفاهی زنان، راوی به دلیل بازتاب، ملال‌آوردن و تجدید خاطرات تلخ با توجه به دخیل‌بودن عاطفه، از بیان حوادث سر باز می‌زند.

- تحریف ناخواسته واقعیات

بعضی مواقع راوی به دلیل اشتباه کردن در زمان وقوع اتفاقات یا

تا به راحتی بتوانند درباره مسائل مختلف مانند احساسات مصاحبه شونده در زمان وقوع حوادث، مسائل خانوادگی، مسائل حضور زنان در دفاع مقدس و ... صحبت کنند. همچنین اگر مصاحبه کننده و مصاحبه شونده دارای ریشه‌های فرهنگی و قومی مشترک باشند، در پیشبرد اهداف مصاحبه راحت ترند و احساس مشترکی خواهند داشت. با توجه به تمام موارد گفته شده، وجود خانم مصاحبه کننده علاقه مند به موضوع انتخابی، مسلط به مصاحبه فعال، دارای ریشه‌های فرهنگی و قومی مشترک که زمان و امکان مصاحبه را داشته باشد، مهم است. با توجه به تفاوت نوع نگاه زنان و مردان به موضوعات مختلف که از ویژگی‌های ذاتی آنان است، می‌توان در مراحل تدوین کار از مشورت مردان نیز کمک گرفت. این کار در رابطه با تمام کارهای تاریخ شفاهی پیشنهاد می‌شود تا تکمیل کننده نظرات و نوع نگاه‌های همدیگر باشند؛ برای مثال، زنان نسبت به مردان به جزئیات دقت بیشتری دارند و به روابط علت و معلولی و چرایی حوادث بیشتر توجه می‌کنند.

- غلبه احساس بر روایت زنان

زنان در بیان خود از احساس خود کمک می‌گیرند؛ موضوعاتی مانند دفاع مقدس احساسی‌اند؛ حس قهرمانی، دفاع از موجودیت و وطن، ناملایماتی که افراد در دفاع مقدس دیدند، مانند شهادت، مجروحیت، اسارت و مفقود شدن عزیزان و ... احساسات انسان‌ها را برمی‌انگیزد؛ چه مصاحبه کننده باشید، چه مصاحبه گر. فرد مصاحبه گر علاوه بر اینکه باید این احساسات را به خوبی بشناسد، باید بداند در چه مواقعی و در چه بزنگاهی از آنها استفاده کند و چه موقع باید آنان را مهار کند و نگذارد احساسات بر روایت غلبه کنند؛ برای مثال، درباره عملیات‌ها و مجروحان جنگی باید احساسات را کنترل کند و به روایت مستند حوادث بپردازد. این به معنای این نیست که احساس نداشته باشد؛ بلکه به این معناست که آنان را بشناسد و سعی در کنترل آنها داشته باشد. فردی که عزیزی را در عملیاتی از دست داده، طبیعی است نسبت به آن عملیات حس منفی داشته باشد یا موفق نبودن در آن عملیات را نپذیرد؛ بهتر است در این موارد از سؤال مستقیم در رابطه با میزان موفقیت عملیات خودداری کرد؛ زیرا با پاسخ مشخصی مواجه می‌شویم؛ اما با ریز و جزئی کردن سؤالات و دریافت پاسخ‌های مصاحبه شونده، می‌توان به هدف درباره ارزیابی آن عملیات رسید.

- تنظیم زمان و مدت مصاحبه با توجه به مسئولیت‌های زنان

رعایت زمان مصاحبه و مدت زمانی که برای هر مصاحبه لازم است، در تاریخ شفاهی اهمیت دارد و نشان‌دهنده احترام متقابل مصاحبه شونده و مصاحبه کننده است و معمولاً مصاحبه شونده زمانی را

نزدیک بودن زمان وقوع اتفاقات، مکان مشترک در عملیات‌های مختلف، حضور افراد مشخص در زمان و مکان‌های مختلف مانند حضور فرماندهان و سخنان آنان در عملیات‌های مختلف در یک منطقه عملیاتی مشترک و عواملی مانند در بیان روایات اشتباه می‌کند که نتیجه آن تحریف ناخواسته در روایت است. علت دیگر به خاطر نیابردن است که در مواردی چون فکر می‌شود ممکن است مانند واقعه مشابه دیگر باشد آن به جای این روایت می‌شود. در مواقعی نیز اطلاع نداشتن فرد از ابعاد مختلف موضوع و سیر حوادث، باعث تحریف ناخواسته و بزرگ‌نمایی یا کوچک‌نمایی می‌شود. همچنین بیماری یا کهولت سن می‌تواند موجب تحریف در روایت شود.

- در دسترس نبودن اسناد

به همان اندازه که اسناد مکتوب ارزش تاریخی و تحقیقی دارند، تاریخ شفاهی نیز با ارائه زوایای گوناگونی از واقعه به روایت تاریخ کمک می‌کند. وجود اسناد در تکمیل تاریخ شفاهی از دو جنبه اهمیت دارد: نخست، مصاحبه کننده با رجوع به اسناد و مدارک یک حادثه تاریخی اطلاعاتی ضمنی حاصل می‌کند تا در جریان مصاحبه با آگاهی از زمان دقیق، مکان‌ها، حوادث تاریخی و ... فرایند مصاحبه را دنبال و مدیریت کند. همچنین پس از انجام مصاحبه و در راستای تدوین تاریخ شفاهی، مصاحبه کننده می‌تواند با رجوع به اسناد و مدارک مرتبط و مرور کالک‌ها، گزارش‌ها، اسناد و واکاوی ابعاد گوناگون یک رخداد با مقایسه آن با روایت، به یک راستی آزمایی در محتوا دست یابد. مشکل اینجاست که درباره فعالیت‌های زنان در دفاع مقدس به دلایل مختلف اسناد و مدارک بسیار کمی وجود دارد و علت آن را می‌توان در مواردی از قبیل داوطلبانه بودن بسیاری از فعالیت‌های زنان (حضور در کارگاه‌های همگام با جبهه، کارگاه‌های امداد هلال‌احمر و جمع‌آوری کمک‌های مردمی) و نبود سازماندهی سازمانی دانست که کار را برای تدوینگر تاریخ شفاهی زنان با مشکل مواجه خواهد کرد؛ البته در مواردی با بهره‌گیری از روایت سایر افراد مطلع و بررسی شواهد تا حدودی می‌توان این نقص را برطرف کرد.

چالش‌های تاریخ شفاهی زنان در دفاع مقدس

- مصاحبه کننده خانم آشنا به موضوع و دارای ریشه‌های فرهنگی و قومی مشترک باشد

برای انجام بهتر مصاحبه و درک متقابل مصاحبه شونده و مصاحبه کننده پیشنهاد می‌شود هر دو جنسیت یکسان داشته باشند. با توجه به اینکه تاریخ شفاهی زنان در دفاع مقدس نیز از موضوعات تخصصی است، این ضرورت بیشتر است که مصاحبه کننده خانم باشد

موضوعاتی که برای تاریخ شفاهی آنان انتخاب می شود نیز باید مرتبط با نوع عملکرد و فعالیتشان باشد. پس در انتخاب موضوعات تاریخ شفاهی زنان باید به این موارد توجه داشت؛ البته زنانی که در مناطق عملیاتی زندگی می کردند یا به دلایل مختلف مانند پرستاری و ... در این مناطق حضور داشتند از جمله مواردی اند که در اولویت قرار دارند؛ زیرا این افراد هم در صحنه جنگ حضور داشتند و شاهد اتفاقات بودند و هم از نگاه زنانه به روایت می پردازند. با مراجعه به آنان می توان روایت آنان را از نگاه زنانه شان شنید؛ نه اینکه سعی شود این موضوع برجسته شود. نوع روایت و توجه به بعضی موارد مانند جزئیات یا احساس در بیان روایت و ... در بیان زنان پررنگ تر است و تاریخ شفاهی آنان را از مردان متفاوت می کند.

– سکوت و گذر زنان درباره بعضی اتفاقات که نسبت به مردان بیشتر است.

در موارد متعدد پیش می آید که زنان درباره بعضی اتفاقات تلخ و ناگوار، سکوت و سعی می کنند با بیان نکردن، آن بخش از خاطرات را فراموش کنند؛ اینگونه اتفاقات در تاریخ شفاهی زنان نسبت به مردان بیشتر است. مصاحبه کننده باید با این موارد آشنا باشد و سعی کند با فراهم کردن شرایط، آنان را در بازگو کردن اتفاقات ترغیب کند. همچنین گاهی اوقات زنان دوست ندارند از مشکلات و خطرات در میدان جبهه یا سختی ها، سرزنش ها و ملامت هایی صحبت کنند که در نبود همسران یا اعضای خانواده تحمل کرده اند؛ در این صورت، در موضوعی که بیان این بخش از خاطرات کمکی به روایت موضوع مدنظر ندارد، نیاز به اصرار درباره آن بخش نیست؛ برای مثال، درباره سرزنش هایی که از اعضای خانواده شنیدند، مانند اینکه چرا با فلان خانواده ازدواج کرده یا چرا در خانه ننشسته است و خانه داری و بچه داری کند و در عرصه ای حضور یافته که به نظر آنان مربوط به مردان است، فقط اشاره به این موضوع کافی است و نیاز به واکاوی بیشتر آن نیست. به طور کلی تاریخ شفاهی نباید باعث شود به حریم خصوصی افراد وارد شویم و سعی در شخم زدن اتفاقات گذشته و روابط خانوادگی و شخصی راویان داشته باشیم. مصاحبه کننده برای انجام مصاحبه فعال درباره موضوعی خاص، وارد مقطعی از زندگی افراد می شود؛ نه همه زندگی و روابط شخصی آنها.

محاسن تاریخ شفاهی زنان در دفاع مقدس

– توجه دقیق تر به دلایل حادثه

مصاحبه با زنان، این تجربه را به نگارندگان مقاله اثبات کرده است که زنان به دلایل اتفاقات، بیشتر توجه می کنند و آنها را در روایتشان

برای مصاحبه انتخاب می کند که برایش مساعدتر است. زنان با توجه به مسئولیت های خانه داری، بچه داری و ...، چه شاغل باشند و چه شاغل نباشند، در مدیریت زمان، محدودیت بیشتری نسبت به مردان دارند. در تنظیم زمان مصاحبه، زمان مهم است تا مزاحمتی برای زندگی شخصی و کاری مصاحبه شونده ایجاد نشود و مصاحبه کننده باید در تنظیم زمان مصاحبه همکاری کند. ممکن است فردی فقط در یک زمان مشخص بتواند مصاحبه کند؛ در این صورت مصاحبه کننده باید با احترام بپذیرد. در موارد متعددی، زمان مصاحبه از قبل تنظیم شده است؛ اما قبل از مصاحبه تغییر می کند؛ این امر درباره افرادی که مسئولیت بر عهده دارند و خانم ها بیشتر مشاهده می شود؛ زیرا بخشی از برنامه شان در اختیار خودشان نیست و به هماهنگی با دیگران مربوط است. همچنین درباره طول مدت مصاحبه نیز مصاحبه کننده وظیفه دارد با مصاحبه شونده همکاری کند و اصرار برای طولانی بودن زمان های مصاحبه و زودتر به نتیجه رسیدن کار، در کیفیت مصاحبه ها تأثیر منفی دارند. یکی از ویژگی های اصلی مصاحبه کننده داشتن حوصله و صبر است. زنان نیز با توجه به مسئولیت هایشان ممکن است نتوانند زمان زیادی را به یک مصاحبه اختصاص دهند که باید به آنها توجه داشت.

– مکان مصاحبه زنان

انتخاب مکان مناسب برای مصاحبه از اهمیت برخوردار است؛ به طوری که صداهای مزاحم در آن کم باشد، از تهویه و نور کافی برخوردار باشد و به طور خلاصه بتوان به راحتی مصاحبه کرد. در انتخاب مکان مصاحبه چندین راه پیشنهاد می شود؛ مکانی توسط سازمان متولی برای مصاحبه در نظر گرفته شود یا در جایی مانند منزل شخصی مصاحبه شونده باشد. در انتخاب مکان مصاحبه، رضایت مصاحبه شونده برای حضور در آنجا لازم است. در تاریخ شفاهی زنان، بیشتر آنان منزل خود را ترجیح می دهند که مصاحبه کننده می تواند با توجه به نکات گفته شده ابتدایی، از مصاحبه شونده بخواهد عوامل احتمالی ایجاد مزاحمت و سروصدا را برطرف کند؛ مانند اینکه بخواهد گوشی تلفن را در بیاورند یا تلویزیون خاموش باشد و غیره. در مواقعی برای یادآوری بهتر خاطرات پیشنهاد می شود به آن مکان ها سفر کرد؛ برای مثال، سفر به منطقه جنگی خوزستان یا بیمارستانی که موضوع گفت و گو است و غیره. در تنظیم زمان این بازدیدها باید شرایط مصاحبه شونده در نظر گرفته شود و این امکان فراهم شود تا با مسئولیت های دیگر او تداخل نداشته باشد.

– انتخاب موضوعات تاریخ شفاهی زنان

با توجه به مسئولیت ها و نوع نقش آفرینی زنان در دفاع مقدس،

تا پایان کار دارند و خودشان را با مصاحبه هماهنگ می‌کنند. مردان بیشتر انتظار دارند مصاحبه کننده با شرایط آنان برای مصاحبه کنار آید؛ اما زنان بعد از دو یا سه جلسه مصاحبه، انعطاف بیشتری نشان می‌دهند و در رابطه با مصاحبه‌ها، احساس مسئولیت و همراهی بیشتری نسبت به مردان دارند.

نتیجه

تاریخ شفاهی دفاع مقدس که تاکنون گردآوری و تدوین شده است، بیشتر معطوف به مردان و حضور آنان در دفاع مقدس است؛ اما برای جامعیت بخشی به تاریخ‌نگاری شفاهی و انتقال مطلوب‌تر آن به نسل‌های آینده، ثبت نقش آفرینی زنان در دفاع مقدس به‌عنوان بخش مهم و تأثیرگذار در این مقطع تاریخی ایران ضروری است. با توجه به محدودیت‌های اسنادی موجود، تاریخ شفاهی یکی از بهترین و کامل‌ترین ابزار کارآمد در حفظ و اشاعه این فرهنگ و ماندگاری روحیه ایثارگری و از خودگذشتگی زنان در هشت سال تحمل سختی‌ها، نامالیمات، فشارهای عاطفی و روانی بسیار خواهد بود. با توجه به گذشت ۴۲ سال از آغاز دفاع مقدس و کهنوت سن و امکان فراموشی و فوت شاهدان و مطلعین، ضرورت تعریف، انجام و تدوین طرح‌های تاریخ شفاهی دفاع مقدس و به‌طور مشخص زنان اهمیت دارد؛ بنابراین، لازم است با شناخت موانع موجود، تاریخ شفاهی زنان در دفاع مقدس گردآوری و ثبت شود. شناخت موانع و مشکلات پیش روی تاریخ شفاهی زنان، راه را برای یافتن راه حل منطقی و علمی می‌گشاید که نتیجه آن، بهبود کیفیت تاریخ شفاهی زنان و جامع‌تر بودن روایت‌ها از دفاع مقدس خواهد بود.

منابع

الف. کتاب‌ها

- استنفورد، مایکل (۱۳۸۴)، *درآمدی بر تاریخ پژوهی*، ترجمه مسعود صادقی، دانشگاه امام صادق (ع) و سمت، تهران.
- حسن آبادی، ابوالفضل (۱۳۸۵)، *تاریخ شفاهی در ایران*، آستان قدس رضوی، اداره موزه‌ها، مشهد.
- دهقان، احمد (۱۳۸۶)، *خاک و خاطره*، صریر، تهران.
- رحیمی، ابراهیم (۱۳۹۷)، *روزهای پیکار*، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، تهران.
- صدیق سروسستانی، رحمت‌الله (۱۳۸۷)، *آسیب شناسی اجتماعی*، ج ۴، سمت، تهران.
- مسعودی‌نژاد، رضا (۱۳۸۷)، *مجموعه مقالات نخستین همایش تاریخ شفاهی*، سازمان اسناد و کتابخانه ملی، تهران.

بیان می‌کنند؛ اینکه تا چه میزان دلایل مستندند، بحث دیگری است؛ اما توجه به دلایل و انگیزه‌های اتفاقات و بیان آنها توسط زنان نشان‌دهنده نوع توجه آنها به مسائل است که می‌توان با بهره‌گیری از این مزیت، از آنها خواست بیشتر توضیح دهند که چرا چنین فکری می‌کنند و چنین دلیلی را می‌پندارند؛ در این صورت، در خلال بحث و صحبت درباره آنها با ابعاد دیگری از اتفاق آشنا می‌شویم که ارزش روایتگری دارند.

- داشتن دید تحلیلی در روایت

به دلایل گفته شده در بالا، زنان نیز از قدرت تحلیل چندجانبه تری نسبت به مردان برخوردارند که در مصاحبه تاریخ شفاهی می‌توان از این وجه از شخصیت آنان استفاده کرد و در بیان روایت برای روشن شدن زوایای مختلف اتفاق استفاده کرد؛ برای مثال، پرسید که به نظر شما دلیل دیگری وجود دارد یا ممکن است هدف خاص دیگری پشت این ماجرا باشد؛ در این صورت، وارد بحث می‌شوند و تصویری با ابعاد بیشتر را پیش روی مصاحبه کننده باز می‌کنند. تأکید می‌شود اینکه چه میزان تحلیل‌ها و دلایل ارائه شده قابلیت استناد دارند، بحث دیگری است؛ اما در مرحله مصاحبه و به دست آوردن بیشترین اطلاعات ممکن در رابطه با فرد یا اتفاق اهمیت دارند و درخور توجه‌اند.

- به خاطر سپاری جزئیات بیشتر نسبت به مردان

زنان جزئیات بیشتری را به ذهن می‌سپارند و معمولاً به یادآوری آنها برایشان آسان‌تر از مردان است؛ زیرا در زمان وقوع حادثه یا مواجهه با فرد نیز به جزئیات بیشتری توجه می‌کنند؛ بنابراین، طبیعی است در خاطرشان مانده باشد. معمولاً در مصاحبه با مردان وقتی درباره جزئیات حادثه یا حالات مختلف فرد در موقعیت‌های مختلف سؤال می‌شود، پاسخ‌های دقیقی نمی‌دهند؛ البته این ادعا برای همه مردان نیست؛ اما بیشتر آنها اینگونه‌اند؛ در صورتی که در زمان مصاحبه با زنان، بیشتر پاسخ دقیق در رابطه با این سؤالات می‌شنویم.

- حوصله بیشتر زنان برای روایتگری

اگر شرایط و زمان انجام مصاحبه‌ها به درستی فراهم شود، زنان در مقایسه با مردان حوصله بیشتری برای مصاحبه دارند و معمولاً به ادامه مصاحبه‌ها و شنیدن روایت‌هایشان اشتیاق بیشتری نشان می‌دهند. همچنین با حوصله بیشتری به جزئیات پاسخ می‌دهند و دوست دارند ابعاد مختلف را روایت و تجزیه و تحلیل کنند.

- همراهی بیشتر در انجام مصاحبه‌ها و به نتیجه رساندن آنها

معمولاً زنان نسبت به مردان همراهی بیشتری برای ادامه مصاحبه‌ها

زنان در چند داستان کوتاه دفاع مقدس»، *تشریح ادبیات پایداری*، سال اول، ش ۲، صص ۱۷۰-۱۸۸.

- کمری، علیرضا (۱۳۹۰)، «نگاهی دیگر پیرامون خاطره»، *کتاب ماه تاریخ و جغرافیا*، ش ۱۶۱، صص ۱۱۸-۱۲۷.

ج. سایت‌ها

- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (www.nlai.ir/oral)

[.history](#)

- نورانی، حسن و محمدی نرگسی، ایمان (۱۳۹۳)، *مجموعه مقالات تاریخ شفاهی ایثار و شهادت*، نشر شاهد، تهران.

ب. مقالات

- نیک نقش (۱۳۸۴)، *فصلنامه تحقیقات تاریخی گنجینه*

اسناد، سال ۱۵، دفتر چهارم.

- جدیدی، معصومه (۱۳۹۳)، *راهبران*، ش ۷۸، ص ۶۲.

- شریف پور، عنایت‌الله، لشکری، فاطمه (۱۳۸۹)، «بررسی نقش

